

ВІД АВТОРА

Ця книжка постала на основі спершу магістерського, а потім дисертаційного дослідження, яке було виконано на кафедрі літературознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» протягом 2006–2013 рр. Там же 2013 р. захищено кандидатську дисертацію на тему «Поетика міфу у творчості Миколи Вінграновського». Впродовж наступних років студію було доопрацьовано і доповнено, результатом чого є це видання. Воно не могло б відбутися без участі багатьох людей. Тому маю насамперед висловити уклінну подяку всім, хто зробив неоціненний внесок у постання цієї книжки:

- світлої пам'яті *Володимиру Пилиповичу Моренцю*, багаторічному науковому керівникові дослідження, за повсякчас уважне прочитання і посутні виправлення;
- *Людмилі Олександрівні Кісельовій* за подарований імпульс і нахнення до самого початку цього дослідження, а також за суттєві зауваги до тексту.

Дякую всьому колективу кафедри літературознавства НаУКМА, моїм викладачам і колегам, а також науковцям з інших установ, які читали цю студію на різних її етапах або слухали її фрагменти на конференціях і висловлювали важливі поради і пропозиції щодо доповнення:

- світлої пам'яті *Володимирові Євгеновичу Панченку*,
- світлої пам'яті *Сергію Семеновичу Іванюку*,
- *Ганні Іванівні Павленко*,
- *Борису Борисовичу Шалагінову*,

- Вірі Павлівні Агєєвій,
- Ростиславові Андрійовичу Семківу,
- Тетяні Анатоліївні Огарковій,
- Наталії Іванівні Пелешенко,
- Лесі Володимирівні Пізнюк,
- Елеонорі Степанівні Соловей (Тончарик),
- Наталії Михайлівні Лебединцевій.

Дякую колегам – тодішнім аспірантам НаУКМА, які брали участь в обговоренні моїх тез під час докторантського семінару і дали чимало цінних порад, зокрема:

- Анні Крикун,
- Ользі Максимчук,
- Лесі Павленко,
- Анні Третьак,
- Максиму Карповцю,
- Роксоляні Свято,
- Надії Моршній (Ткачук).

Дякую співробітникам Національного музею літератури України, насамперед – світлої пам'яті Оксані Миколаївні Деркач за можливість працювати з рукописами Миколи Вінграновського.

Дякую меценатові Аркадію Олексійовичу Корнацькому за фінансову підтримку першого накладу цього видання.

Дякую виконавчому директорові Благодійного фонду ім. Миколи Вінграновського Зої Яківні Голоті за всіляке сприяння у постанні монографії в друкованому вигляді.

Дякую «Видавництву Богдан» і його головному редакторові Богданові Євгеновичу Будному за ініціативу щодо перевидання цієї книжки.

Дякую моїм рідним і близьким, які підтримали мене в моїх наукових пошуках.

А понад усе дякую Богові за щастя протягом багатьох років працювати з доробком Миколи Вінграновського, з Божої ласки поета невпинної любові, яка й стала головною причиною появи цієї книжки.

ВСТУП

У літературознавстві намітилася тенденція, коли письменникам із покоління українського літературного шістдесятництва відмовляють у праві на модерність. Зокрема, В. Агеєва вважає, що «коли йдеться про етичні, а ще більше про естетичні засади, то шістдесятники сповідують переважно... домодерні цінності» [2, с. 371] і що вони не засвоїли ані західноєвропейського, ані українського модерністського досвіду [2, с. 372]. Б. Бойчук, протиставляючи шістдесятників і поетів Нью-Йоркської групи, зазначив, що перші, на відміну від других, діяли не так на естетичній (тобто модерністській), як на патріотично-емоційній площині [28, с. 22]. Оскільки одним із провідних чинників формування оригінальної поетики модернізму був міф [217, с. 7] як стрижень децентрованої й дезорієнтованої новочасної свідомості, то незасвоєність шістдесятниками модерних практик потрактовують і як їхню недолученість до поетики міфологізму. В. Колесник стверджує, що шістдесятники фактично обійшли традицію 20–30-х років ХХ ст., а надто міфопоетичну гілку української поезії, тимчасом як до неї долучилися поети Київської школи [124, с. 52–53]. Далі дослідниця пише: «Йдеться про потребу й спроможність вибудувати індивідуальний поетичний світ, котрий виявляється щонайменше залежним від позалітературних важелів та функціонує лише як “продукт” творчого “я”. Особистісне начало в поезії шістдесятників утверджувалося не як культ індивідуальності, а радше як, пристанемо на думку М. Ільницького, “протест проти зведення людини до ролі гвинтика в механізмі державної машини”, так само як і протест проти національного “обкорення” людини. При всій історико-літературній виправданості й затребуваності

такої позиції у творчому плані її “реалізувало” ідейно загострене (себто заангажоване) слово. Поетам Київської школи вдалося обернути “протест” на конструктивну пропозицію самодостатньої творчості» [124, с. 53]. Водночас в іншому місці В. Колесник вказує, що має на увазі найзагальніші тенденції шістдесятництва як явища, «адже розкутість художньо-естетичного творення виявилась і в тогочасній поезії І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко» [124, с. 51]. В. Голубородько зараховує М. Вінграновського до «однодумців і спільників» Київської школи, яка орієнтувалася на вірш як автономну даність, що не кореспондує з навколишнім світом [318, с. 122–123].

Ім'я Миколи Вінграновського, одного з чільних поетів-шістдесятників, тут згадано не випадково. Адже формули «потреба й спроможність вибудувати індивідуальний поетичний світ» і «конструктивна пропозиція самодостатньої творчості», які В. Колесник виводить для поетів Київської школи, цілком пасують і до творчих розробок Вінграновського. Навіть більше, його вибудовування індивідуального художнього світу відбувається саме за законами міфологізму. На відміну від поетів Київської школи, які свідомо вдавалися до спроб трансформації давнього міфологічного мислення [318, с. 247], міфологізм Вінграновського має не свідомий і цілеспрямований, а стихійний характер, однак завдяки цьому є природним і, хоча й не лежить на поверхні, дає особливо цікаві результати і вартий дослідження. Зрештою, без осмислення цього аспекту неможливо адекватно інтерпретувати цей корпус текстів.

Тим часом навіть дослідники, які знаходять риси міфопоетики в окремих шістдесятників, відмовляють у цьому Вінграновському. Зокрема, Л. Тарнашинська стверджує, що у Вінграновського немає того огрому міфопоетичного світу, де розкошує поетичне слово Ігоря Калинця [266, с. 95] або ж творені засобами міфу прозові побудови Валерія Шевчука [266, с. 178].

Вінграновського заведено вважати «фольклорним» автором. У критиці загальним місцем стало визнання його «глибокої, органічної народності і національності» [267, с. 17], що відповідає шістде-

сятницькій настанові національного самоусвідомлення [132, с. 54]. Цю традицію започаткував ще М. Рильський, назвавши поета «найбільше національним» [226]. У такі рамки ставила його й діаспорна критика, яка помічала у творчості автора «стилізовано народний образ» [136, с. 310] і «сильнішу, ніж у інших, національну стихію» [211, с. 12]. «Народнописенне слово в поезії Миколи Вінграновського» [75, с. 17], «фольклористичну основу його поетики» [234, с. 109] вивчали Т. Салига [234], Н. Данилюк [75], С. Єрмоленко [88], Г. Шестера [311], С. Підопригора [214] та ін. Дослідники, проте, визнали, що в цього автора фольклорність «виявляється не в зовнішніх ознаках образів, не в формальних структурах, а насамперед у внутрішній, семантичній організації мови, в характері поетового світосприйняття» [231, с. 80]. За В. Кубілюсом, який виокремлює три рівні засвоєння письменником фольклору, це третій, найвищий рівень – крок у народну міфологію та її світоглядні матриці [143, с. 24].

Отже, у цій студії хотілося б зробити наступний крок і перейти від фольклорного, народнописенного рівня у баченні творчості Вінграновського до рівня глибшого, на якому цей попередній ґрунтується: йдеться про міфологічний шар народного світосприйняття, що на нього твори досліджуваного автора дають змогу виходити і який водночас виводить до міфологічних горизонтів модернізму.

Вписування Вінграновського у контекст насамперед фольклору стало наслідком загальної настанови радянського літературознавства, яке, як спостерегла М. Новикова, дбало про роль і місце української літератури в культурному просторі у такий спосіб: «“Фольклоризм” (читай: селянський колорит) цієї літератури старанно і наполегливо підкреслювали – міфологізму й універсалізму не дозволяли» [202, с. 409]. Так відбувалося «приниження національної культури (“лише для хуторян”)» [202, с. 409]. М. Новикова закликає «пройти зворотнім шляхом: повернути текстові... його високий макрокультурний смисл» [202, с. 409], інтерпретуючи його в міфологічному ключі, і вербалізувати «те, що лишалося... у підтексті, але міфоконтекст вивів у зримий текст» [202, с. 415]. Видається можливим і навіть необхідним провести аналогічну операцію з творами

Вінграновського, щоб уникнути небезпеки зведення його доробку до «провінційно-вишиванково-хуторянського» рівня (а така небезпека в сучасному українському культурному просторі, на жаль, цілком реальна) і довести, що його творчість належить до найвищих і найвишуканіших зразків українського літературного модернізму. По суті ця книжка пропонує спробу постколоніального перепрочитання текстів Вінграновського в незалежній Україні.

Питання міфу, міфологічного й архетипного у творчості Вінграновського вже ставало предметом розгляду (або побіжних згадок) дослідників. Ще 1974 року в діаспорному журналі «Сучасність» з'явилася стаття Д. Козія про Вінграновського, де сказано: «Поетове мислення вбирає в себе первні міту» [123, с. 47]. Найпершою ґрунтовною розробкою в цьому напрямі стала стаття І. Дзюби «Історичний міф Миколи Вінграновського», присвячена міфотворчості письменника в романі «Северин Наливайко» [77, с. 577–584]. Серед найновіших студій варто назвати статтю Т. Салиги «Микола Вінграновський: "...Не одійде мій голос, голос мій не відлюбиться..."», де дослідник вказує на міфопоетичну образність Вінграновського, яка «укорінена в міфотворчості українського народу» [233, с. 22] і поєднує «новітнє та архаїчне, традиційне й модерне» [233, с. 23], залучаючи такі риси міфу, як правдивість, реальність і цілісність його побудов. В іншій статті науковець акцентує на міфотворчих уявленнях про Слово у поета [178, с. 75]. М. Лазарук пише про елементи міфоказки у текстах цього автора [152, с. 44].

Об'єктом уваги ставали окремі міфологеми у творах Вінграновського. Зокрема, Л. Тарнашинська наголошує на знаковій для цього автора міфологемі води [262, с. 35], з якою пов'язує також міфологему солі [263, с. 71]. Т. Бахтіарова знаходить у поезіях Вінграновського міфологему саду [16, с. 9]. Л. Кужільна аналізує окремі архетипи в його поезії [144, с. 224] (залучаючи, проте, не власне український, а інокультурний контекст). Ю. Кремняк розглядає казковий і міфологічний образ вовка на матеріалі прози Вінграновського [140, с. 97]. Автори праці «Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації» вивчають міфологеми в цій прозі [62].

М. Токар у статті під назвою «Функціонування міфологем у поезії Миколи Вінграновського» виводить із його текстів такі міфологеми: «щастя-нещастя», «життя-смерть», «небо-земля», «вогонь-вода» та ін. [270]. Але в статті лише констатовано наявність міфологем у структурі поезій без глибшого аналізу.

І. Борисюк виходить на рівень міфу, аналізуючи звуковий, фонетичний, бік поезій Вінграновського: на думку дослідниці, «балансування на межі слова, гра зі звуком і значенням створюють семантичні розлами і зсуви, крізь які темніють глибини прамови» [29, с. 44]; поет «прозріває архаїчний міфологічний пласт мови, праякорінь слова» [29, с. 44].

Л. Кравець розглядає метафори Вінграновського і доходить висновку, що деякі з них ґрунтуються на архетипних моделях і мають міфопоетичну основу [137, с. 39].

Г. Косарева вводить прозу Вінграновського у площину міфопоетики в аспекті «химерної прози», куди зараховує й доробок В. Шевчука, хоча й зазначає, що, на відміну від Шевчука, у Вінграновського немає міфологічного антуражу, а є виразно окреслене дитяче світосприймання [133, с. 94]. Л. Старовойт уважає, що проза автора належить до «української фантастико-міфологічної школи» [249, с. 121].

У дисертації, присвяченій поетиці прози Вінграновського, Г. Полещук пише про міфологізацію образу Северина Наливайка і про міфологічний час у творах письменника [216, с. 15].

Деякі дослідники описують риси міфу у творчості Вінграновського, проте не пов'язують їх із міфологічним виміром. Зокрема, В. Моренець вказує на естетично й етично перевтілену реальність у текстах автора [192, с. 97] і на творення ним «простору, такого подібного життю, але кращого» [192, с. 98]. Г. Штонь наголошує на надреальності поетового світу і на її самодостатньому існуванні [317, с. 14]. Власне, творення самодостатньої естетично перевтіленої дійсності перебуває у площині міфотворчості.

На модерність творів Вінграновського вказала Н. Трефяк, досліджуючи модерністські стильові ознаки у прозі автора і зазначивши,

що індивідуальну манеру письменника не можемо співвіднести з міметичністю і що така мистецька настанова має модерністське підґрунтя [275, с. 84]. В іншій статті вона розглянула функціонування окремих міфопоетичних образів і сюжетів у творчості цього письменника [276].

Отже, попри окремі спроби вказати на актуальність аспекту міфу і на певні міфологеми в художній структурі текстів Вінграновського, наразі немає спроби комплексного аналізу творчості цього автора у площині міфу як модерністської матриці конструювання індивідуального світу із залученням поетичного і прозового доробку письменника. Такому аналізу і присвячено це дослідження. Воно є спробою нової інтерпретації творчості одного з авторів-шістдесятників, чие намагання утривалити в слові українські національні ментальні структури і водночас вибудувати суб'єктивну реальність базувалося, зокрема, (через фольклор) на міфі (як архаїчному, так і модерно-авторському).

Студія має на меті доведення актуальності аспекту міфу для інтерпретації творчості Миколи Вінграновського, розкриття особливостей міфологізму в його текстах, який тісно пов'язаний, з одного боку, з фольклорним шаром, що розгортає лінію інтерпретації до архаїчної свідомості, а з другого – з естетизмом, що виводить нас до горизонтів модерної міфотворчості ХХ ст. Глобальніше мету студії можна сформулювати так: перегляд місця Миколи Вінграновського у каноні української літератури як «фольклорного» автора і з'ясування його місця як письменника-модерніста, який долучився до лінії модерного міфологізму.

Для досягнення цієї мети передбачено такі кроки:

- окреслити й обґрунтувати власне розуміння міфу на основі наявних концепцій, з'ясувати його роль у літературі;
- ствердити актуальність парадигми міфу в інтерпретації творчого доробку Миколи Вінграновського;
- знайти й описати сліди архаїчного міфу і його авторські модифікації у творах Вінграновського на таких рівнях:

- мовних конструкцій;
- часово-просторових моделей;
- архетипних образів і міфологем;
- авторської аксіології;

– з'ясувати роль і функції міфологічних моделей у текстах автора і розглянути їх у контексті міфопоетики інших українських письменників другої половини ХХ ст. (насамперед поетів Київської школи).

Матеріалом дослідження є поетичні й прозові твори Миколи Вінграновського, до інтерпретації яких залучено низку українських і світових міфів, фольклорний матеріал, тексти інших українських письменників, що творили за законами міфопоетики. Поетика міфу – складник поетики творчості Вінграновського, і намагаюся її проаналізувати як на найзагальнішому (світоглядному), так і на конкретнішому (образному) рівнях, виокремивши літературні засоби вираження цієї поетики: мовні конструкції, особливості часопросторової моделі, архетипні образи, сюжети і мотиви.

Таким чином, дослідження пропонує розширити культурологічну базу інтерпретації текстів Вінграновського, залучивши до неї матеріал української та світової міфології, а також вписати цього автора в модерний контекст завдяки доведенню суб'єктивного виміру його міфотворчості.

